

Studiozno kazivanje o značaju Platonovih mitova u njegovoj filozofiji

(Osvrt na knjigu Irine Deretić, *Platonova filozofska mitologija: Studija o Platonovim mitovima*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd 2014)

Prof. dr Aleksandar M. Petrović

Katedra za Filozofiju, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici

Studija Irine Deretić o Platonovim mitovima, kao i o njegovom projektu „nove“ filozofske mitologije napisana je sa pretenzijom da istraži glavne aspekte Platonovog mitotvorstva, kao i da iznese pravilne procene njegove uspelosti, verodostojnosti i filozofske relevantnosti. Već na početku svoje studije o Platonovoj filozofskoj mitologiji, Irina Deretić je naglasila da se ulazi u istraživanje istinonosne, obrazovne i saznavne uloge mitova u njegovom misaonom korpusu. Platon je kritikovao tradicionalne mitove kao obmanjujuće i etički neprihvatljive, ali je sam pisao mitove koje je smatrao istinitim, ili kako Irina kaže: „njegovi mitovi su, doduše, filozofskog karaktera“ (str. 15), dodajući da se to vidi i po sadržaju, kao i po tome što uglavnom slede pravila njegovog vlastitog nacrtu „nove filozofske mitologije“. Ona dobro primećuje kako je tradicionalne mitove on smatrao proizvodom fantazije, a njegov pristup razumnim i rukovođenim učenjem o idejama, sa dijalektičkom utemeljenošću kroz postepeno sprovođenje mišljenja, takođe izvestan tradicionalni: „način da se razumeju brojni fenomeni koji se ne mogu drugačije objasniti, poput pitanja o tome kako je postala vasseljena, čovek ili pak Troja. Mitovi, takođe, propovedaju o različitim formama funkcionisanja psihičkog, erotskog, kao i sudbine duša posle smrti.“ (str. 16). U tom smislu studija obuhvata – „etiološke, erotske i eshatološke mitove, a završava sa njegovom čuvenom pričom o pećini, isprva kao poređenje, koje prerasta u alegoriju, a iz nje u mit o pećini“ (str. 18).

Tako se značenja pojma mita u njegovim dijalozima kreću u višeslojnim funkcijama prema kriterijumima istinitosti, lažnosti ili verodostojnosti koju poseduju, pa da uobičajeno shvatanje kako Platon slovi za rodonačelnika kritike mitologije nije neispravno. Postavljeno pitanje o tome, da li on primenjuje iste kriterijume kada procenjuje mitove drugih i kada procenjuje vlastite mitove, svoj odgovor nalazi na liniji njihove istine i dvostruke laži. Mit laže ukoliko božansku prirodu iskrivljeno prikazuje, tj. onakvom kakva ona nije, te ukoliko pripoveda da bog/bogovi menjaju oblike i transformišu se u razna stvorenja, jer bi to bila negacija njihove savršene prirode koja je nepromenljiva i jednostavna.

Etiološki mitovi bave se poreklom čoveka i živih bića (dijalog *Protagora*), stvaranja sveta (*Timaj*) i kosmičkim ciklusima s obzirom na ljudska društva (*Državnik*), smeštajući sve u neodređeno prošlo vreme. U dijalogu *Protagora* titan Epimetej je ovlašćen da smrtnicima dodeli sposobnosti, a Prometej treba pravilnost dodele da preispita.

Epimetej oprema životinje sredstvima za opstanak, ali mu ponestaju ideje kada dolazi do čoveka i ostavlja ga biološki najnemoćnijim. Tada Prometej krade tehnička znanja (tj. inteligenciju) od Atine, predajući ih čoveku, što će mu pružiti nadmoć nad ostalim biološkim bićima. Opasnost od međusobnog istrebljenja otklanja Zevs učeći ih političkim vrlinama umerenosti i pravednosti, kojima se nadvladava njihova agresivnost. U mit u *Državniku* o kosmičkim ciklusima pripoveda se da bog ne može da zaustavi snažne destruktivne tendencije unutar kosmosa kojim upravlja, jer je on „telesan“. Kronovi ljudi, iz zemlje rođene, žive neistorijski i nepolitički, potpuno različito od ljudi iz naše Zevsove epohe. Erotski mitovi su narativno višeznačni, od Aristofanove komične situacije raspolućenosti čoveka, gde se traže podeljene polovine sve do erotološkog diskursa u Diotiminom razgovoru sa Sokratom o potrebi za opštenjem sa mnoštvom lepih tela, kako bi se shvatilo da je ono za čime se traga netelesno, tj. lepota ispoljiva u duševnom skladu, a to traganje vrhuni u sagledavanju lepote same.

Eshatološki mitovi pripovedaju o suđenju dušama nakon smrti, o idealnoj zemlji, kao o čudesnom biranju „životnih obrazaca“ u Erovom mitu. Posebnu pažnju Deretićeve je posvetila raspravljanju o mita *Gorgiji*, narativno naizgled jednostavnoj priči o suđenju dušama nakon smrti. Za razliku od Đulije Anas, po kojoj mit redundantan u odnosu na Sokratovu argumentaciju da je bolje trpeti, nego pričenjivati nepravu, Deretićeve suprotstavlja mišljenje da mit iznosi u odnosu na argumentaciju nova uverenja o smislu etičkog prosuđivanja, kažnjavanja, iskustva smrti (str. 152). Platon, po autorki, ne saopštava samo da pravda uvek pobeđuje, nego pokazuje i šta pravda uvek jeste u suštini, prema pretpostavkama ispravnog prosuđivanja u primeni na naš život u ovom svetu. Na taj način, nameće se ispravnija teza za tumačenje, da verovanje u to, da će se preminulim dušama suditi nakon okončanja ovozemaljskog života, ima svoje „pročišćavajuće“ dejstvo, koje bi valjalo da sadrži i suđenje i kažnjavanje na ovom svetu. Dalji korak je uvid da se sa alegorijskom interpretacijom ovog mita može dospeti do otkrivanja statusa božanskog, poimanja prirode duše i iz odnosa prema smrti, otkrivanja smisla kažnjavanja. U tom kontekstu naša autorka hermeneutički posreduje i usmerava pitanje: „U pozadini svih ovih važnih tema koje otvara mit u *Gorgiji* leži suštinska dilema kako dijaloga u celini, tako i samog mita: zašto je život filozofa bolji od onog koji propisuje retotička ideologija?“ (str. 153) Odgovor može da se

dobije prodorom u simboliku mita, sa čime se razotkriva smisao kažnjavanja u primarnim etičkim rasuđivanjima. Ona stanovište Sokratovog sagovornika Kalikla, koji smatra da treba da vladaju jači nad slabijima, te da su zakoni obične neprirodne konvencije, koju s pravom pobija Sokrat argumentacijom da stalna težnja ka ispunjenju koje nikako ne može da nastupi, nanosi ogromnu bol toj istoj duši. Istančanim sluhom ona povezuje i drugi Kaliklov stav, da „filosof ne može sam sebe da brani od neprijateljskog okruženja, koje može da mu nanese nepravdu lažnim optužbama“, sa aluzijama na osudu Sokrata na smrt, u kome mit o zagrobnom životu nije tek kompenzatorski, kao „pravedan sud koji nastupa posle smrti“, nego i retroaktivan, u smislu vraćanja na preispitivanje smisla tako donete presude, kako bi se sugrađani u daljim razgovorima i savetima učinili ubuduće boljim. Ovo poslednje je Irini Deretić, i glavna poruka koja usleđuje iz dijaloga: „... pravednost filozofsko-pedagoškog nastojanja usmerenog na to da se građani učine vrljima i u svakom pogledu boljima u odnosu na sredstva i ciljeve retora.“ (str. 155) Ona se ovde smelno upušta i u razlaganje tog značaja, tako da činjenje stvari uverljivim, kroz govore koji ubeđuju na sudskim procesima, gde svaka loša stvar može da se učini prividno boljom, vodi samo jačanju „instrumentalne racionalnosti“, ali ne i pravičnosti i svrhe suštinskih i opštih težnji. Kada Sokratov logos (kazivanje) Kalikle oslovljava kao mit (priču), implikujući nešto lažno i neverodostojno, autorka skreće pažnju da ga Sokrat izlaže kao „pravu istinu“, jer se od starih mitova razlikuje iznošenjem istinskog uvida prema etičkoj strukturi vrljeg života, otkrivajući stvari onakvim kakve jesu (str. 155).

U sudskoj praksi suđenja umrlima u Kronovo doba, u *Tartar*, dospevali su i pravednici, a na *Ostrvo blaženih*, i nepravedni, jer su, ističe autorka: „sudije često bile zavaravane spoljašnjim“ odlikama i položajem umirućih, kao i njihovom mimikrijom. Povrh toga i „telesnost živih sudija“ ometala je njihove kognitivne kompetencije uvida. Zevsova „radikalna juridička reforma“ uvela je maksime da niko ne zna kada će da umre, te da mrtvima i nagim dušama sude mrtve i nage sudije, postavljene po svome autoritetu kao nepogrešive i nesmenjive zasvagda. „Juridički sistem“ Zevsove vlasti je bolji i pravedniji, kako ističe autorka, zato što počiva na nepristrasnom rasuđivanju u donošenju odluka što počiva iz samog uma, pa bi trebalo da: „predstavlja paradigmu svakoj sudskoj praksi.“ (str. 161). Hermeneutički momenat koji Irina ovde uključuje, veoma je ubedljiv – ljudi Kronove epohe nisu osećali strah

od smrti, nego strah od toga kako će im biti sudeno, pa su želeli da se osiguraju lažnim svedočenjima i obmanama, kako bi zavarali sudije, a od Zevsove vladavine bivaju primorani da postanu svesni konačnosti, kao i dela koja ostavljaju iza sebe. Kako smrt nema miljenike, nemoguće je bogatstvom ili uticajnim položajem na vlasti menjati sudbinu. Sudije procenjuju razliku „prirodnih dispozicija“ i „karakternih crta“, gledajući na promene koje je čovek sačinio svojom delatnošću, usađujući ih u dušu i time osvetljavajući „etičku akraziju“ ili slabost volje u posustajanjima samosavladvavanja. Nije neodmereno da se u tome vidi sukob sa prevlađujućim pogledom na svet retora i sofista, kao konglomeratom – „imoralizma, hedonizma i instrumentalističkog shvatanja politike kao isključivog sredstva za ostvarivanje moći“ (str. 171). Kažnjavanje je otud shvaćeno na korektan način, kao „mera pročišćavanja od krivice“, jer se njome menjaju navike, način ponašanja i osobine, te duše „leči od zla“ (str. 174).

U dijalogu *Fedon* Sokrat stvara utisak kako se sa smrću sve konačno ne završava, nego da se stupa u početak filozofsko-naučnog putovanja u novi, neistraženi svet, kao tvorevine Platonove imaginacije i naučnih verovanja. *Fedon* time povezuje kosmo-geografsku i eshatološku problematiku, prožetu pričom o životnom putovanju i prebivanju na zemlji, sa onom u onostranosti koja je ispod zemlje, u *Tartaru*. Postoji pak i put što vodi u „gornji svet“ tzv. „istinske zemlje“ koja je isto kao naša materijalna, ali se na njoj udiše etar, a ne vazduh, koristi vazduh, a ne voda, tj. sastojci koji su od lakše i profinjenije materije, a tu nema ni bolesti i kontakt sa bogovima je neposredan. Tu obitavaju ljudi sa razvijenijim opažanjima i mislima od naših, sa većom moći saznavanja, i sa sposobnošću da izdrže posmatranje prave zemlje (tj. neba), dok bi mi od toga oslepeli. Ona se konstruiše „matematičkom ravnotežom“ i bez pomoći četiri osnovne stihije, a podzemni svet *Tartar* se nalazi u središtu bez dna i vuče okrećući rečne tokove, pa vrtložnim promenama nikada ne dopušta duši da se zaustavi i otpočine, nego sačinjava njen stalni nemir ili pakao. Irina u tome iščitava neku vrstu eksternalizacije zločina iz unutrašnjosti, kojeg nosimo u sebi, i ne možemo da ga se oslobodimo. U Erovom mitu u *Platonovoj filozofskoj mitologiji*, iz poslednje knjige Platonove *Države* (614b-617d) filozofski se preispituje odnos kosmičke nužnosti, slobode izbora i interalistički shvaćenog pravednosti. Platon apostrofira temu slobode izbora, pokazujući kako ona na suštinski način određuje ljudsku prirodu prema njenom ishodištu (617e5). Pravednost je dobro

po sebi, koje u operativnoj upotrebi nosi i dobre posledice, te tako po autorki Epov mit nije ispravno smeštati u fatalističke i determinističke okvire, te Deretićeva u tom kontekstu otvara i dilemu oko velike teme slobode izbora.

Sa ovim stižemo do završnog poglavlja *Platonove filozofske mitologije*, gde autorka analizira čuveni „mit o pećini“ iz sedme knjige Platonove *Države* (514a-521b), u kojoj, po njenom razumevanju, dominira simbolička argumentacija, koja kao dopuna racionalnom diskursu, razotkriva tim jedinstvenim pristupom, dubinske istine, kroz suštinske odnose bivstvovanja. Tako ovaj mit kao fiktivna priča koja nema pandan u nekom faktičkom tradicionalnom izvoru, opisuje prirodu „duhovnog ropstva“ kao mučnu situaciju čoveka na naturalnom horizontu egzistencije, a koju prema dobroj opservaciji Deretićeve, zajedno sa statusom pojma božanskog, on preuzima iz Empedoklove filozofije. To je mišljenje, koje se ogleda u traganju za suštinom na posredan način, kroz težnju da se učini približnijim dublji smisao ljudske egzistencije. „Zatečeno stanje“, kao prirodno držanje ljudi u pećini, oslikano je kao žalosna situacija robovanja ljudskog duha prividu i obmanama, za koje sami žitelji podzemne pećine ne znaju. Ljudi u tom obitavalištu su zatvorenici, sa okovima oko vrata, a oni sami to stanje prihvataju kao prirodno, premda im ono sputava prave mogućnosti i sužava horizonte, do stapanja sa jednodimenzionalnim, uniformišućim gledištima. Između vatre koja gori iza njihovih leđa, i zida pećine na kojima igraju senke pronosilaca artefakata, ili kako naša autorka kaže „madioničara koji izvode trikove obmanjujući publiku“ (str. 236), nalaze se ta nesrećna bića kao čist objekat manipulacije. „Igra senki“ i čini tu ropsku egzistenciju „prirodnom“, budući da osnov tumačenja sveta počiva na njoj, kada isključivo pruža izvesnost senki kao „jedino realne“ entitete (str. 236). Platon ne opisuje povode ni uzroke kako neko može da počne da pomera glavu oslobađajući se od vratnih okova, ali kada to učini, on ugleda „gornju svetlost“ i zatim izlazi kroz „gornji otvor na pećini“, iz kog ne sija stvarstveno svetlo zapaljene vatre, nego prava samostalna kosmička svetlost, i kreće ka pravoj realnosti, ne želeći više da živi životom kakvim se živi u pećini. Ako bi se taj vratio u pećinu i pokušavao da ubedi ljude u zatečenom stanju „prirodnosti“, u istinitost ideje Dobra, koja je vidljiva tek iznad horizonata pećine, našao bi se u situaciji ugroženosti i vlastite „subjektivne sreće“ i samog života (str. 231), jer bi poljuljao uverenje o „prirodnosti“ prirode, nastalo na osnovu postojanja objekata pomoću veštačkog svetla

zapaljene vatre i igre senki kao odraza instrumentalizacije artefakata na zidu pećine, ili pak izvesne matematizacije znanja slikovitog predstavljanja čulno opažljivih stvari, kada oslobođenik iz okova iziđe iz pećine.

U samoj podzemnoj pećini, za ljudsku egzistenciju sve je artifičijelno, namešteno i podešeno prema demagoškim tvorcima lažnih mnjenja, koji takav ambijent dekoriraju opisanim okolnostima, radi efikasnosti držanja sužanja u ropstvu, jer javna mnjenja se iskrivljavaju i sa njima manipuliše zbog uspešne vladavine. Irina Deretić smatra da je to uporedivo i sa današnjim učestalim medijskim manipulacijama, napominjući: „Kao da je Platon imao pred sobom naše globalizovano i digitalizovano društvo, u kome većina misli da sve zna, premda o tome ima samo iskrivljenu, nepotpunu i pristrasno prikazanu sliku – onda kada je opisivao odnos između zaglupljenih i nesposobnih pojedinaca i onih koji njima vladaju, stvarajući im lažna i iskrivljena verovanja.“ (str. 251). Autorka je sasvim u pravu, kada Platonovo verovanje u „mitu o pećini“ ocenjuje kao prosvetiteljsko, u smislu nade u mogućnost „nadvisivanja samog sebe“ i ovladavanja „najvišom naukom“ saznavanja samog Dobra.

Zaključak ovako izvedenog studioznog rada Irine Deretić je u tom smislu i sasvim transparentan, izveden jednim, ne samo opštim, nego i korektnim logosom. U preplitanju narativnog entuzijazma i naučnih dokaza, Platonovi mitovi grade stvaralačke predstave u maštovitim i refleksivnim tvorevinama, koje su nadopunjavane razumsko-umskim razlozima, u cilju otvaranja onih strana istine, kojima se u dijalektičkim razmatranjima teži, a ne mogu tim pristupom neposredno da se dokuče. Jasno, veoma precizno i pedantno, ona je istražujući miske elemente u Platonovoj filosofiji, uspela da prikaže njihove racionalne momente razudivanjem same ideje racionalnosti, gde se u nadilaženju doskurzivnog govora otvarala i mogućnost jednog logosa ideje sveta, ili subjekt-supstantivnog sagledavanja stvari po sebi i za sebe. U tom smislu, knjigu krasi i visoka filozofska samosvest bivstvovanja u blizini i udaljenosti od istine svega što jeste i biva, kada se u aktima zahvatanja refleksija stapa sa predmetom (deleći većinu, što je danas manje uobičajeno, Platonovih uverenja), a to i jesu one razgraničavajuće potrage, koje izlažu suštinu i podrazumevaju i odavanje priznanja koja mogu da budu samo dika i na čast ove naše, u svetskim razmerama astenične kulture, za koju se ne može reći da obiluje ovakvim delima.